

Musí demokracie rezignovat na pravdu? [1991]

Také přísloví a fráze stárnou, neboť mají smysl jen za jistých okolností a v jistých souvislostech, které podléhají proměnám. Jednoznačně pozitivní metaforický význam „otvírání oken“ (nebo dveří) byl zproblematizován, když smog nejrůznější jedovaté příměsi nutí lidi okna třeba na celé dny spíše zavírat. To platí pochopitelně i pro otvírání oken a dveří „do Evropy“, neboť i odtamtud k nám vanou nejenom větry čisté a zdravé, ale leckdy dost záhadné, a dokonce škodlivé.

Lékaři vědí, že zdravý organismus se snáze vyrovná se škodlivinami než organismus narušený. Myšlenkový, mravní a duchovní životy naší části Evropy byl nejrozmanitějšími způsoby dušen a nahlodáván téměř celé naše století, takže jej musíme zcela realisticky považovat za povážlivě oslabený. Tím spíš je nutno věnovat pozornost každému potenciálnímu ohrožení, které na nás může dolehnout nebo již doléhá ze společností západního typu, jež se rovněž netěší dokonalému zdraví, třebaže se to snad těm naivnějším vůbec nezdá.

Jedno takové nebezpečí vidím spjata s oním pohrobkem tzv. modernity, který sice ještě nenašel svou novou identitu (a popravdě vzato ji ani dost nehledá, a dokonce ze svých principů vůbec najít nemá), ale v sebepožívání dospívá k pocitu, že onu modernitu překonává nebo již překonal. Výrazem a pojmenováním této módní vlny se stalo slovo „postmodernismus“, jehož významy a konotace se sice mění od jednoho myslitele k druhému, ale které každému, kdo je alespoň trochu obeznámen se staršími dějinami evropského myšlení a kulturního a společenského vývoje, nemůže nepřipomínat sofistické hnutí, významný a v nejednom ohledu velmi pozoruhodný fenomén starého Řecka v době počínající kulminace klasické řecké filosofie, zároveň však v době již nějaký čas probíhajícího řeckého úpadku. Tak jako se klasické helénství měnilo v mnohem pokleslejší helénismus, který by býval nejspíš dějinně spěl naprosto do ztracena jako většina kultur a civilizací, aniž by sofisté v čemkoliv dokázali tento pád byť jen zpomalit, tak dnešní sofisté, kteří se hlásí k tzv. postmodernismu, neznamenají ani v nejmenším pomoc Evropě v její dosud největší dějinné krizi, i když nelze popřít, že právě na nich lze povahu oné krize velmi dobře poznávat a analyzovat.

V tomto kontextu je třeba číst a chápat také působení univerzitního profesora sociologie Václava Bělohradského v našem veřejném životě. Jestliže reaguji na jeho nedávný článek v Přítomnosti (Václav Bělohradský, *Post-komunismus i v SSSR*, Přítomnost č. 9/91, str. 3), není to proto, že bych měl v úmyslu v čemkoli ubírat nejen na závažnosti témat, ale ani na významu a erudovanosti Bělohradského koncepcí. Nechci také dusit nebo jakkoliv ztěžovat rozhovor o tomto okruhu témat, ale naopak zvednout hozenou rukavici, výzvu přijmout a k zápasu se dostavit.

Bělohradský především praví, že „na počátku evropské tradice stojí velký spor rétora s filosofem“. S touto tezí až na malou opravu a jedno doplnění souhlasím. Na počátku evropské tradice stojí jednak řecká polis, jednak filosofie (nebo přesněji řečeno: pojmové myšlení řeckého typu, jinak také předmětné či zpředmětnující myšlení). Rétorika jako zvláštní obor politické dovednosti je pozdějšího data, je velmi úzce spjata se

sofistikou, a spolu s ní je reakcí na filosofii a distancí od filosofie. Přesvědčování a výmluvnost jsou ovšem nepochybně starší, ale řecká rétorika a hlavně sofistika pracuje s pojmy (byť nekorektně) a s logickými (a pseudologickými) pojmovými důkazy. Jenom díky tomu mohla nabývat takového obrovského významu, zejména pak významu politického. Z tohoto hlediska lze jak rétoriku, tak hlavně sofistiku považovat za jakousi sekundární, až parazitní deviaci filosofie, neboť to byli právě filosofové, kteří vynalezli pojmy a začali propracovávat pojmovost v myšlení, jež bylo dosud strukturováno myticky, tj. narativně. Ovšem ani po této korektuře nemůžeme být ještě spokojeni, neboť zatím jsme se omezili jenom na řecké počátky evropské tradice. Vedle nich tu jsou počátky hebrejské, resp. židovské (izraelské). Stejným právem tedy můžeme prohlásit, že na počátku evropské tradice stojí velký spor proroka s knězem a s králem. Umocněná je důležitost těchto židovských počátků (Šalda mluvil o „židovském géniu“) zvláště v našich, českých dějinách. Jestliže Bělohradský končí svůj článek větou, již se dovolává Masaryka a jeho *Světové revoluce* v souvislosti s demokratickým vývojem v Evropě a nyní i v Rusku, dopouští se vážné misinterpretace, vynechává-li právě onen mimořecký prvek v Masarykově chápání demokracie. Ten sice nejčastěji zůstává skryt v hloubce, ale třeba právě na samém konci jmenované Masarykovy knihy je vytažen na povrch a vysloven v jednoznačném navázání na tu zvláštní podvojnost, která provází evropské dějiny jak politické, tak kulturní a duchovní. Není to podvojnost filosofa a rétora (či sofisty), nýbrž podvojnost v Masarykově zkratkové formuli, reprezentovaná jmény Ježíš a Cézar.

Bělohradský nám chce co nejpřesvědčivěji namluvit, že konec komunismu znamená konec metafyziky a vůbec filosofie. Jeho argumentace je ovšem vadná, a také při vší překvapivosti až příliš jednoduchá: komunismus a komunistický stát „vznikl z ducha západní filosofie“, „je přirozeným vyústěním metafyziky“. To je v jistém vymezení pravda, ale právě jen částečná. Subjektivní přesvědčivost či spíše podbízivost tohoto výroku i jeho místa v celé další rétorické a sofistické strategii spočívá zejména v tom, že netrénovaný, ale po léta hrubě (byť nehluboce) indoktrinovaný posluchač nebo čtenář nevěnuje dost pozornosti předložce: komunismus opravdu vyrostl z evropských, a dokonce právě z křesťanských kořenů, ale už vůbec neplatí, že se vyvíjel v jejich duchu. To, co tu před našima očima dělá Bělohradský, lze aplikovat na každé znetvoření čehokoliv pozitivního a hodnotného, ale jde pak vždycky o logický lapsus. Vždyť o deviaci jakéhokoliv druhu můžeme mluvit pouze tam, kde na počátku byla pravá, event. společná cesta, *via*. Je tomu už velmi dávno, co někteří autoři prohlásili komunismus za křesťanskou herezi, a od té doby se toto hodnocení čas od času vrací. Dnes by bylo asi velmi obtížné se snažit veřejnost „přemluvit, strhnout, přesvědčit“, že křesťanství je odpovědné za komunismus a že pád komunismu znamená, že „se vyčerpala idea“ křesťanství. Pokoušet se s upadlým marxismem a komunismem zároveň pohřbívat samu filosofii je však neméně absurdní.

Je to absurdní tím spíš, že si Bělohradský svou rétoriku nepřípustně zjednodušuje, když filosofické „hledání pravdy“ a „poznávání pravdy“ redukuje na to, že filosof „podřizuje pouhé mínění objektivnímu poznání“,

anebo dokonce že „vnáší pořádek do lidského života tím, že ho podržuje vztahu k tomu, co už na lidech nijak nezávisí, tedy k objektivní skutečnosti“. A to je podle Bělohradského právě k vrcholu dovedena komunistická strana-stát jako nástroj „tohoto podřízení pouhého mínění objektivnímu poznání“. Bělohradský tu ovšem přes dvacet let nebyl, jinak by musel vědět, že hlavním hříchem našich (ale nejen našich) komunistů byl tzv. voluntarismus, nekompetentnost mamutích rozměrů, ne pouhý diletantismus, ale mnohdy šlo o vyslovené politické šarlatánství. Právě komunistům šlo stále víc o pouhé přesvědčování a ovlivňování „vědomí mas“ pouhou rétorikou, naštěstí obvykle zcela sterilní („musíš to, soudruhu, umět lidem vysvětlit“). Bělohradský patrně není orientován v našich poměrech, když se domnívá, že se svým sloganem „základním rysem demokracie je to, že přesvědčení, mínění je nadřazeno poznání, a ne naopak“, zavděčí někomu jinému než politickým demagogům; těžko se jím nechá přesvědčit někdo jiný než ti politicky a kulturně nejslabší. Potěšení ovšem budou asi zejména lidé vývojem deklasovaní, kteří vítají každý zmatek.

Bělohradský nás chce přesvědčit, že „všechna moc je založena na působivých slovech některých“ a že „každá instituce, každé jednání se může opřít jen o lidská přesvědčení, a každé přesvědčení je výsledkem výmluvnosti“. Touto polopравdou otvírá dveře nejhorší demagogii, neboť skutečným nebezpečím není demagogie hloupá a neschopná, ale výmluvná, přesvědčivá, strhující. Stejně tak není nebezpečná lež, kterou každý jako lež rozpozná, ale taková, která se pravdě co nejvíc podobá. Rétorika bez pravdy je lhaní a podvádění, které se snaží vypadat seriózně, přímo jako korektní, správné přesvědčování. Zde ovšem musí být jasno: pravda sama se neprosazuje svou vlastní vahou, je závislá na těch, kdo jdou pro ni do boje. Ale ne každý bojovník je bojovníkem za pravdu. Pravda musí přesvědčovat, ale ne každá přesvědčivost je už eo ipso přesvědčivostí pravdy. Rétorika je nepochybně užitečná, pokud zůstává ve službách pravdy. Pokud se však od pravdy odtrhne, musí vést spolu se sofistickou do slepé uličky.

Demokracie snad není ničím víc než určitou formou veřejné správy společných záležitostí (také je ovšem možno ji chápat jako životní styl). V žádném případě to však není a nesmí být jarmark plný rétorických a sofistických kolotočů a kouzelnických představení. Sama o sobě by taková demokracie se všemi svými pravidly a náležitostmi nebyla k ničemu, kdyby jejím nejvyšším zákonem nebylo umožňovat a usnadňovat navzdory vší lidské hlouposti i zmatenosti, proti přesile hrubé moci všeho druhu atd., aby se mohli někteří lidé spojovat v zápase za uplatnění práva proti bezpráví, spravedlnosti proti nespravedlnosti a pravdy proti omylu a lži.

Lidský život nelze zajisté založit na tzv. „objektivních faktech“, zejména když si ona fakta pozitivisticky redukuje na pouhou registraci detailů. Lidský život lze založit jen na opravdovém (a tedy nikoliv zdánlivém) přesvědčení, na pravém (ne jakémkoliv) mínění, míněném ovšem vážně, tj. doopravdy. Poznat pravdu je nesnadné, a lepší filosofové to odedávna věděli. Tím spíše se o to musíme pokoušet, i když vždycky s tou rezervou, že nakonec to je pravda, která vrhne světlo na všechny naše pokusy, a ne my, kteří budeme posledními arbitry. Filosofie není a nikdy nebude majitelkou pravdy, ale může se ve své nejlepší tradici hlásit k tomu

nejvzácnějšímu a nejčestnějšímu, totiž k nikdy nekončícímu milování pravdy, k nepřestávající odevzdanosti pravdě jako nejvyššímu kritériu a normě sebe samé i omylu a lži. Taková filosofie je demokratická, protože neuznává žádných privilegií ani žádných instancí, které by směly být pověřeny nějakým dohledem nad pravdou a nad těmi, kdo se jí dovolávají. Je demokratická také tím, že bude přezkoumávat oprávněnost všech nároků a zájmů i požadavků, že bude kriticky posuzovat vše, co se jako pravda tváří - a že ovšem bude k dispozici každému, kdo bude chtít korektně a opravdově posuzovat také ji samou. Věda zejména její výsledky jsou nejrůznějšími způsoby zneužitelné jako ostatně všechno. Ale věda nemá dost prostředků, aby se proti zneužití ubránila svými vlastními, vědeckými silami; odtud morální apely na jednotlivé vědce. Také filosofie lze zneužívat, ale jen proti filosofii, tj. proti jejímu nejvlastnějšímu odporu ke lži a k omylu, který je uložen na jejím spoléhání na nanejvýš milovanou pravdu. Vědec, který se nechá zneužít, se provinuje proti člověku, lidstvu a třeba všemu životu, ale filosof, který se nebrání zneužití svých myšlenek, se provinuje také proti samotné filosofii.

Hus kdysi napsal v jednom dopise z vězení, že „kdo mluví pravdu, hlavu mu rozbíjí“. Demokracie má smysl jenom jako pokus zaručit, že mu hlavu nerozbijí. A protože žádná demokracie nemá měřítko, jímž by mohla zjišťovat, co je pravda a co ne, musí zabezpečovat svobodu projevu i těm, kdo pravdu nemají. Kromě toho lze dobře chápat, že lidé se většinou vyhýbají nebezpečí, že jim někdo rozbije hlavu. Takových lidí byla u nás v minulých desetiletích většina. Obava z rozbití hlavy by však nikdy neměla být halena do ideologie, že všechno záleží na výmluvnosti a přesvědčivosti, protože o pravdě nemůže být už řeč. Žádný opravdový filosof nemůže mlčet k tomu, že někdo říká, že „post-komunismus je také dobou post-filosofickou v tom smyslu, že se vyčerpala idea filosofie jako hledání pravdy“. Skutečná filosofie je na stráži, když někdo říká, že „má“ pravdu, ale stejně tak musí vehementně protestovat, když zase někdo jiný říká, že na pravdě nezáleží anebo že dokonce pravda neplatí.